

Література:

1. Чернов В.А. Проблема самоактуализации личности – краеугольный камень экономического развития // Менеджмент в России и за рубежом. М., 1999, №3.
2. Исаенко А.Н. Организация оплаты и стимулирования труда руководителей компаний в США // Труд за рубежом. - М., 2001, N 1, с. 71.
3. Способы обеспечения выплаты заработной платы: зарубежный опыт и международно-правовые стандарты // Человек и труд. - М., 1997, №1, с. 96-100.
4. Экономические рычаги в управлении промышленными фирмами США // - М.: Наука, 1971, с. 314-316.

УДК 94(477.6)

ИСАЕНКОВ О.О., ИСАЕНКОВА Ю.В.
(КП ДонНТУ)

РОЛЬ ГІРНИЧИХ ІНЖЕНЕРІВ В ІНДУСТРІАЛЬНОМУ РОЗВИТКУ ДОНБАСУ (КІНЕЦЬ 1920-Х – СЕРЕДИНА 1930-Х РОКІВ)

Розглянута участь інженерно-технічної інтелігенції в індустріальному розвитку Донбасу 1928-1935 роках. Приділено увагу аналізу таких видів діяльності, як експертиза проектів, оптимізація планування і управління виробництвом

Статус Донбасу як провідного економічного району України був визначений самим ходом та результатами індустріалізації, проведеної в середині 1920-х – в 1930-і роки. Безумовно, у той час реалізація широкомасштабної програми реконструкції старих та будівництва нових підприємств була б неможлива без масового трудового героїзму трудящих. Однак розбудова та постання цілих галузей народного господарства базувалися не тільки на фізичних зусиллях робітників, але й на знаннях, уміннях та досвіді інженерно-технічних працівників (ІТП). Не займаючись фізичною працею, але тісно пов'язані зі сферою матеріального виробництва, ІТП здійснювали організацію, керівництво та нагляд за виконанням робіт. Понині виробнича діяльність технічної інтелігенції являється одним з факторів, який визначає показники макроекономічного розвитку будь-якої країни.

За радянських часів професія спеціаліста вважалася доволі престижною. У добу індустріалізації інженерів та техніків навіть називали командирами промисловості. Але при всьому цьому їхня роль у суспільних процесах, які відбувалися в країні, розглядалася крізь призму тези про робітників як класу-гегемону. Як результат, технічна інтелігенція визнавалася другорядною соціальною групою. Дане твердження поширилося і на оцінку впливу ІТП на економічний розвиток СРСР у роки довоєнних п'ятирічок.

Слід зауважити, що в 1920-і – в середині 1950-х років роль спеціалістів в індустріалізації Донбасу практично не вивчалася. На сторінках професійних журналів технічної інтелігенції періодично з'являлися відомості про виробничу діяльність ІТП окремих підприємств чи галузей промисловості. Проте ці уривчасті дані мають скоріше інформативний, ніж аналітичний характер, і можуть розглядатися лише як один із видів історичних джерел [1].

Згорання непу та пов'язаних з ним елементів вільного ринку і приватної власності більшість науковців розглядають як відправну точку в постанні командно-адміністративної системи в СРСР. Формування планової економіки відбувалося паралельно зі стрімким нарощуванням індустріального потенціалу країни. Для реалізації програми економічних перетворень партійно-державному керівництву була необхідна інженерно-технічна інтелігенція, безмежно віддана існуючому режиму. Від неї вимагалася не тільки засвоєння базових ідеологем комуністичної доктрини, але й активна участь у розбудові народного господарства, яка б виходила за межі суто формального виконання професійних обов'язків.

Залучення спеціалістів до участі в індустріалізації в першу чергу було покладено на галузеві профспілки та господарські органи. Але робота техперсоналу у наукових технічних радах, виробничих комісіях та нарадах була в основному формальною. Так, у профспілці гірників виробничі наради відвідували 40,3% ІТП, членами виробничих комісій були 27,3% ІТП [2]. Низька активність спеціалістів була обумовлена декількома чинниками. По-перше, робочий день техперсоналу тривав 12-14 годин, а участь у виробничих нарадах та комісіях вважалася громадським навантаженням, яке треба було виконувати безкоштовно у вільний від роботи час. Як результат, багато ІТП або не відвідували засідання нарад та комісій, або виконували їхні доручення протягом робочої зміни за додаткову плату. По-друге, більшість спеціалістів на той час становили представники дореволюційної інтелігенції. Вони були лояльними до радянської влади та сумлінно виконували свої професійні обов'язки, але скептично ставилися до планів прискореної індустріалізації та втручання чиновників у процес вироблення суто техніко-економічних рішень. Крім того, адміністрація багатьох підприємств вимагала від інженерів внесення пропозицій тільки через господарські органи, а не по «громадській лінії».

Ще гірше було з поширенням ударництва та соціалістичного змагання серед технічної інтелігенції. Спочатку їхні принципи та мета категорично не сприймалися спеціалістами. Більшість із них небезпідставно вважала, що змагатися можуть лише робітники, які мають конкретні виробничі завдання. Оскільки самі інженери нічого не виробляли, то їхня участь у соцзмаганні була справжньою нісенітницею. Те ж саме стосувалося й ударництва. На думку техперсоналу, воно не повинно було перетворюватися на виснажливу гонитву за окремими рекордами, яка здійснювалася з грубим порушенням правил та умов виконання робіт, що в кінцевому підсумку ставило під загрозу виконання планових показників.

Зміни ставлення ІТП щодо всіх зазначених вище форм виробничої актив-

ності відбулися лише після Шахтинської справи. В умовах широкомасштабної кампанії з пошуку та викриття шкідників участь у виробничо-економічній роботі та наявність громадських навантажень ставали запорукою непричетності ІТП до міфічних контрреволюційних організацій. Крім того, не варто ігнорувати й потужний вплив державно-партійної пропаганди, яка вміло підігрівала трудовий ентузіазм як робітників, так і спеціалістів. Ось чому рівень відвідуваності інженерами виробничих нарад на початку 1929 року у гірників становив уже 50%. По окремим підприємствам даний показник був ще вище. Зокрема, у роботі виробничих нарад в Гришинському рудоуправлінні брали участь 54,1% ІТП [3].

На 1929 рік припало укладання перших договорів про соціалістичне змагання між спеціалістами. 8 червня в Харкові була підписана угода про змагання між ІТП України та Москви, в яке одразу ж включилися 29 підприємств республіки. Даний договір став початком укладання аналогічних домовленостей на регіональному рівні. У серпні почалося змагання між Макіївським та Сталінським райбюро ІТП спілки гірників на крашу виробничу роботу.

Остаточний перелом у ставленні спеціалістів до соціалістичного змагання відбувся після судового процесу над членами «Промпартії» та викликаних ним масових чисток старих кадрів інженерно-технічних працівників. На думку Г.В. Касьянова, з цього моменту участь у змаганні та ударництві стала обов'язковою, а самі вони перетворилися на явища не стільки виробничого, скільки політичного життя. На 1 січня 1932 року до цих форм діяльності долучилися вже 47,2% спеціалістів України. Крім того, в роботі 1115 ударних бригад ІТП в промислових районах республіки були задіяні 58,2% всіх інженерів та техніків [4].

Одночасно участь у соцзмаганні та ударництві заохочувалася морально та матеріально. Зокрема, була створена Всесоюзна Дошка Пошани ІТП, на яку заносили визначних інженерів. Найталановитіші з них мали змогу поїхати в закордонне відрядження. Разом з тим, спеціалісти-передовики отримували грошові премії та пільги при отоварюванні карток у закритих розподільниках.

Конкретний внесок виробничо-технічної інтелігенції в індустріалізацію проявлявся в різних за змістом видах діяльності. На початку першої п'ятирічки в Донбасі розгорнулася робота з обговорення та експертизи проектів реконструкції старих і будівництва нових підприємств. Обговорення планів промислового будівництва здійснювали спеціальні експертні групи, які склалися з ІТП підприємств, а також з співробітників науково-технічних рад та дослідних установ.

Чимало удосконалень з боку спеціалістів було впроваджено в організацію робіт з проектування. Зокрема, молодий інженер-конструктор тресту «Шахтобуд» М.А. Брацлавський наприкінці 1930 року запропонував використовувати типізацію та стандартизацію елементів нового шахтного будівництва. Ця новація дозволила скоротити термін проектування шахти разом з виконанням креслень з 2,5-4 років до 10 місяців [5].

У добу індустріалізації інженерно-технічна інтелігенція Донбасу активно

проявила себе в плануванні виробничої діяльності. На початку 1930-х років при республіканських бюро ІТС були створені спеціальні бригади, які займалися детальним аналізом основних напрямків господарських планів. Незабаром аналогічні бригади з'явилися на підприємствах. Разом з тим багато інженерів стали залучатися до участі в розробці та висуванні зустрічних планів.

Колективні форми роботи спеціалістів застосовувалися при вирішенні проблем оптимізації управління та технічного керівництва підприємством. У вересні 1931 року для ліквідації виробничого прориву до Гришинського рудоуправління прибула бригада на чолі В.Л. Берменсоном. Проаналізувавши ситуацію на місці, члени бригади висунули низку пропозицій, запровадження яких значно підвищило ефективність роботи рудоуправління. Так, на шахті «Центральна» виконання плану вуглевидобутку зросло протягом місяця з 62,8% до 94,7% [6].

Натомість найвагоміший внесок інженерів у розвиток народного господарства регіону пов'язаний з раціоналізаторською діяльністю. Спочатку вона здійснювалася в рамках роботи згаданих вище виробничих нарад та комісій. У 1930 році була проведена реорганізація виробничих нарад з метою активізації їхньої діяльності на рівні бригад, дільниць та цехів. Цей захід мав залучити до роботи в нарадах ще більшу кількість інженерів. Протягом особливого кварталу 1930 року у вугільній промисловості Донеччини було проведено 2012 виробничих нарад, у яких взяли участь 3682 спеціаліста [7]. Що ж стосується раціоналізаторської діяльності, то з ініціативи партійних чиновників вона, з одного боку, набувала ознак масового руху, а з іншого – швидко облачалася у форму ідеологічних кампаній, які мали засвідчити політичну лояльність індустріально-технічної інтелігенції. На другій конференції КП(б)У в квітні 1929 року були навіть детально визначені основні напрямки раціоналізаторської роботи ІТП: боротьба з виробничими втратами, простоями, браком, посилення технічного контролю, зменшення витрат сировини та палива тощо [8].

У грудні 1930 року в розпал показового процесу над керівниками «Промислової партії» була розпочата перша загальноукраїнська акція щодо активізації масової раціоналізаторської діяльності ІТП. Був оголошений збір раціоналізаторських пропозицій до фонду «Відповідь шкідникам-інтервентам». Немає необхідності пояснювати, що час проведення та назва цієї громадсько-виробничої кампанії були обрані не випадково, як, між іншим, і те, що участь у ній з боку інженерно-технічної інтелігенції вважалася обов'язковою. Пропозиції до фонду надходили від спеціалістів сотень підприємств.

Утім перебільшувати рівень активності та ефективності раціоналізаторської діяльності інженерно-технічних працівників не варто. На багатьох підприємствах розгортання масового руху раціоналізаторів гальмувалося плинністю спеціалістів, низьким рівнем їхньої професійної підготовки та перевантаженістю роботою на виробничих дільницях. Як результат, раціоналізаторська діяльність здебільше велася безпланово та мала формальний характер.

Проте найбільш вражаючі досягнення технічної думки були пов'язані з механізацією та інтенсифікацією виконання основних виробничих процесів у

вугільній промисловості. Головним інженером Кадіївського рудоуправління Мухіним був розроблений генеральний план механізації Донецького басейну. Гірничі інженери Каліновіцький, Бровман, Гойхман, Бордулін, Гертнер впровадили методи механізації відкатки вугілля та проходження шахтних стволів. Їхні новації були доповнені пропозиціями конструкторів тресту «Шахтобуд» Бубиря та Брацлавського щодо механізації прибирання породи під час проходження шахтних стволів. Реалізація даного проекту дозволила підвищити темпи проходки у 3-4 рази при зменшенні кількості необхідних для цього робітників у 10-12 разів [9].

Завідуючий механізацією Брянського рудоуправління Бойло вніс декілька змін у конструкцію врубової машини, які в межах усього Донбасу дали 1 млн. крб. економії. На шахті імені Кагановича завдяки зусиллям головного інженера Володарського та інженера-електрика Лейтеса постала система диспетчеризації управління, яка згодом набула широкого поширення в усій гірничій галузі [10].

Але справжній переворот у процесі вуглевидобутку здійснили К.К. Карташов, М.Д. Касауров, К.Ф. Спіфанцев та І.Г. Лібхардт. Наприкінці 1929 року головний інженер шахти №22 Голубовського рудоуправління Карташов та завідуючий шахтою «Волково» Первомайського рудоуправління робітник-висуванець М.Д. Касауров застосували в лавах метод безперервного видобутку вугілля. Суть даного методу полягала в тому, що основні технологічні процеси, які виконувалися в лаві: відбивання, навалювання, доставка та кріплення, – поєднувалися із зарубкою вугілля. Завдяки цьому час роботи врубових машин збільшився з 6-8 до 21 години на добу, а їхня продуктивність – з 2100 до 5000-5100 т. Зауважимо, що в країнах Західної Європи та в США виробіток вугілля на одну врубову машину коливався в межах 1800-2200 т [11].

Технік шахти №9 Шварцевського рудоуправління К.Ф. Спіфанцев запровадив метод безперервного потоку при проходженні штреків, у результаті чого швидкість проходження горизонтальних шахтних виробок зросла з 40-50 до 500 м на місяць. Німецький інженер І.Г. Лібхардт, працюючи на шахті №12 Брянського рудоуправління, запропонував для забезпечення більш ефективної роботи не переносити, а пересувати конвеєр цілою нерозібраною колоною, сконструювавши для цього спеціальний прилад. Така новація скорочувала переміщення конвеєра з 8 годин до 2-5 хвилин [12].

Наскільки важливими були зазначені вище раціоналізаторські пропозиції свідчить той факт, що Карташов, Касауров, Спіфанцев та Лібхардт отримали не тільки солідні премії, але й були занесені на Дошку Пошани Центрального бюро ІТС профспілки вуглярів. Крім того, у лютому 1931 року всі вони були нагороджені орденами Леніна. З метою якнайшвидше поширити передові методи роботи в заробі ЦК ВКП(б) ухвалив 15 січня 1931 року постанову «Про Донбас», якою зобов'язав об'єднання «Вугілля» запровадити їх протягом місяця на 50 шахтах регіону [13].

Протягом першої половини 1930-х років в основному було вирішено завдання щодо ліквідації залежності вугільної промисловості Донбасу від імпор-

ту механізмів та устаткування. Головна роль у цьому, звісно, належить спеціалістам Горлівського заводу гірничого машинобудування. Ще на початку 1928 року на підприємстві було освоєно виробництво легкої бурової машини типу «Сіскол». За технічними характеристиками вона ні в чому не поступалася американському аналогу, а коштувала в чотири рази менше. До цього ж періоду відносяться і перші спроби щодо збирання врубових машин, які здійснив інженер Хухрянський. У 1932 році завод уже виготовляв підвісні насоси, великі сортувальні машини та потужні шахтні вентилятори, які до цього закуповувалися закордоном [14].

У цей же час конструктори Донеччини наполегливо працювали над такою техніко-виробничою проблемою, як створення гірничого комбайна. Перші спроби щодо цього відносяться ще до 1926 року, коли американські та радянські спеціалісти на замовлення тресту «Донвугілля» розробили проект комбайна «Джой-Донвугілля». Але громіздкість агрегату та складність в експлуатації не дозволили запустити його в серійне виробництво [15].

У 1930-1932 роках у Радянському Союзі було розроблено кілька моделей гірничих комбайнів, найбільш вдалою з яких виявився агрегат «Б-1», сконструйований головним механіком Первомайського рудоуправління О.І. Бахмутським на основі німецької врубової машини «Ейкгофф». Результати випробувань, які пройшли на шахті «Альберт», показали, що за зміну комбайн «Б-1» може дати 120-140 т вугілля. Завдяки економії робочої сили продуктивність праці шахтаря зростала втричі – з 5,4 т до 17,5 т вугілля. Майже одночасно з О.І. Бахмутським начальник цеху врубових машин Горлівського заводу гірничого машинобудування В.Г.Яцкіх та інженер Брянського рудоуправління Г.І. Роменський виготовили власний варіант комбайну «ЯР-1» [16].

Перші підсумки в справі створення вуглевидобувних комбайнів були підбиті на Всеукраїнській конференції зі звільнення Донбасу від імпортової залежності, яка відбулася в Харкові в травні 1932 року. Бахмутському, Роменському та Яцкіх було запропоновано об'єднати зусилля для запуску в серійне виробництво гірничих комбайнів. На основі удосконалених агрегатів цих конструкторів у другій половині 1930-х років став виготовлятися легкий тип гірничих комбайнів. Крім того, конструкторське бюро Всесоюзного науково-дослідного вугільного інституту на чолі з інженером О.К. Сердюком розробило важкий тип комбайна «С-5» та навантажувальну машину для роботи у відбої. Випробування та промислове освоєння даного агрегату почалося в 1934 році. Зауважимо, що закордоном перший пробний екземпляр вуглевидобувної машини був створений у Британії тільки в 1935 році [17].

Виробнича діяльність інженерно-технічної інтелігенції була одним з вирішальних чинників в індустріалізації та промисловій модернізації Донбасу в 1920-1930-і роки. Однак самі форми цієї діяльності виявилися політично заангажованими. У світлі цього стає цілком зрозумілим, чому на початку першої п'ятирічки робота у виробничих нарадах і комісіях, участь в ударництві та соціалістичному змаганні ігнорувалися більшістю спеціалістів. Лише відверті каральні акції, підкріплені певним матеріальним та моральним заохоченням,

змусили ІТП виконувати свої професійні обов'язки під гаслом будівництва соціалізму. Утім, ставлення технічної інтелігенції до зазначених вище форм виробничої активності було різним. Представники старої генерації не розуміли, чому їхня сумлінна робота має підкріплюватися обов'язковою участю в різноманітних громадських кампаніях. У свою чергу, молоді спеціалісти щиро вірили в дієвість усіх ініціатив, започаткованих партійно-державним керівництвом. Як результат, у повсякденній виробничій діяльності техперсоналу невідомий ентузіазм співіснував з крайнім формалізмом.

Внесок інженерно-технічних працівників Донбасу в економічний розвиток регіону проявився в різних формах та видах діяльності. Через професійні та громадські органи спеціалісти залучалися до проектування та експертизи промислового будівництва, брали участь у плануванні та оптимізації управління виробництвом. Проте найбільшого поширення серед ІТП набула раціоналізаторська робота. Наскільки важливим був даний вид діяльності інтелігенції свідчить той факт, що протягом 1930-1932 років в Україні до різноманітних фондів раціоналізації надійшли десятки тисяч пропозицій, економічний ефект від реалізації яких склав майже 72 млн. крб. [18]. Завдяки наполегливій праці всій країні стали відомі інженери-винахідники Донеччини: С.В. Беньковський, К.І. Бутенко, Г.Г. Бойло та багато інших. Трудові почини деяких з них, зокрема Г.С. Резнікова, К.К. Карташова, М.Д. Касаурова, К.Ф. Єпіфанцева, І.Г. Лібхардта були відзначені найвищими державними нагородами.

У роки другої п'ятирічки за активної участі спеціалістів була подолана техніко-економічна залежність СРСР. Найбільш значним результатом цього стало постановня в Донбасі машинобудівної промисловості, яка забезпечила вугільну та металургійну галузі передовим обладнанням та устаткуванням. Великим був внесок у цю справу таких відомих спеціалісти-конструктори, як О.І. Бахмутський, В.Г. Яцких, Г.І. Роменський, О.К. Сердюк та інші.

Література:

1. Киржнер Д., Турубинер Б. Условия труда и быта инжтехперсонала украинской горной промышленности // Инженерный работник. – 1928. - №11-12. – С.144-163; Наши инициаторы и энтузиасты // Там же. – 1932. - №5-6. – С.63-64. - №7. – С.84-85; Инженерно-технические секции и инженерно-технические работники между VIII и IX съездами профсоюзов // Инженерный труд. – 1932. - №10-11. – С.249-254.
2. Киржнер Д., Турубинер Б. Указ. работа. – С.154; ЦДАВО України. – Ф.2595. – Оп.1. – Спр.2998. – Арк.139.
3. ЦДАВО України. – Ф.2605. – Оп.2. – Спр.1011. – Арк.50; Там же. – Оп.4. – Спр.973. – Арк.24; ДАДО. – Ф.П-9. – Оп.1. – Спр.682. – Арк.125.
4. Касьянов Г.В. Указ. работа. – С.127; ЦДАВО України. – Ф.2605. – Оп.3. – Спр.1534. – Арк.262зв.
5. Наши инициаторы и энтузиасты // Инженерный работник. – 1932. - №5-6. – С.63-64.

6. Берменсон В.Л. Итоги работы бригады в Гришинском рудоуправлении по улучшению технического руководства // Инженерный работник. – 1931. – №7-8. – С.15-17.
7. Шувалов М. Производственные совещания должны стать боевым штабом соцсоревнования и ударничества // Инженерный работник. – 1931. – №3-4. – С.160.
8. Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК: В 2-х т. / Ин-т истории партии при ЦК Компартии Украины – филиал Ин-та марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. – Т.1. – К.: Политиздат, 1976. – С.652.
9. ЦДАВО України. – Ф.2605. – Оп.3. – Спр.1534. – Арк.264; Наши инициаторы и энтузиасты // Инженерный работник. – 1932. – №5-6. – С.64.
10. ЦДАВО України. – Ф.2605. – Оп.4. – Спр.482. – Арк.28зв.; Муттер. ИТС и ИТР Украины за право рапортовать съезду // Инженерный труд. – 1933. – №12. – С.357.
11. Лицом, к механизации // Пролетарий. – 1931. – 17 янв.
12. ЦДАВО України. – Ф.2605. – Оп.4. – Спр.482. – Арк.28зв.
13. Герои Донбасса награждены ЦИК СССР // Инженерный труд. – 1931. – №5. – С.111; Промышленность и рабочий класс Украинской ССР в период построения фундамента социалистической экономики (1926-1932 годы): Сб. док. и материалов / Сост. Р.В. Довженко, Т.Т. Киктенко, Ф.А. Милославская и др. – К.: Политиздат Украины, 1965. – С.576.
14. Там же. – С.59-60; Благовещенский В. Украинские ИТР-машиностроители в борьбе за технико-экономическую независимость // Инженерный труд. – 1932. – №15. – С.367.
15. Кривонос В.М. Указ, работа. – С.111.
16. ДАДО. – Ф.П-326. – Оп.1. – Спр.8. – Арк.7-10.
17. Бакулев Г.Д. Развитие угольной промышленности Донецкого бассейна. – М.: Госполитиздат, 1955. – С.426-427;
18. История технического развития угольной промышленности Донбасса: В 2-х т. / Гл. ред. А.Н. Щербань. – Т.1. – К.: Наукова думка, 1969. – С.359-365.

УДК 336.03.20

ВИСКРЕБЕЦЬ А.С., СЕРГІЄНКО Л.Г.
(КІП ДонНТУ)

ПРОБЛЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ МАЛОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ ТА МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Наведено деякі проблеми оподаткування малого бізнесу та можливі шляхи їх вирішення за рахунок спрощеної системи.

Малий бізнес – невід’ємна складова високорозвиненої ринкової економіки, атрибут сучасної моделі ринкового господарства, яка надає економіці гну-